

QƏZƏL VƏ SONETİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ (*N.Gəncəvi və V.Şekspirin lirikası əsasında*)

Dünyanın poetik fikir tarixində çox-çox əvvəllər yazılmış ayrı-ayrı şer formaları, eləcə də onların ideya və məzmunu arasında oxşarlıqların öyrənilməsi, tədqiqi müasir ədəbiyyatşünaslığımızın qarşısında duran çox aktual və əhəmiyyətli bir məsələdir.

Mərhum prof. Arif Hacıyev yazırdı: «Onu (N.Gəncəvini –Ş.X.) hər kəsdən əvvəl, Şekspirə, onun faciə və sonetləri ilə müqayisə etmək olar».

Ədəbi tənqidi - düşüncə tariximizdə N.Gəncəvi və V.Şekspir sənətinin, poeziyasının oxşarlığı haqqında dəyərli fikirlər söylənilmişdir. Mərhum ədəbiyyatşünas alim, prof.Əkbər Ağayevin mühakiməsinə diqqət yetirək: «... bütünlükdə onun (N.Gəncəvinin –Ş.X.) qəzəllərinin arasında ideya və fikri cəhətdən də əlaqə və yaxınlıq vardır. Demək olar ki, onun qəzəllərinin hamısı bir-birini tamamlayır. Nizaminin həyata olan lirik münasibətini davam etdirir. Həyata lirik münasibətin belə ardıcıl ifadəsi dünya ədəbiyyatının böyük nümayəndələrində – Şekspirin sonetlərində özünü göstərən diqqətəlayiq bir xüsusiyyətdir ki, bunu biz Nizaminin lirik əsərlərində də görürük».

Hər gecəm oldu kədər, qüssə, fəlakət sənsiz,
Hər nəfəs çəkdim, hədər getdi o saət sənsiz!
Sənin ol cəlb eləyən vəslinə and içdim, inan,
Hicrinə yandı canım, yox daha taqət sənsiz!
Başqa bir yarı necə axtarım, ey nazlı mələk,
Bilirəm, sən də dedin: «yox yara hacət sənsiz!»
Sən mənim qəlbimə hakim, sənə qul oldu könül,
Sən əzizsən, mən ucuz, bir heçəm, afət, sənsiz!
Nə gözüm var arayım mən səni, bəxtim də ki, yox,
Nə də bir qaçmağa var məndə cəsarət, sənsiz!
Sən Nizamidən əgər arxayın olsan da, gülüm,
Gecə-gündüz arayıb, olmadı, rahət, sənsiz!

N.Gəncəvinin vəsf etdiyi əsl məhəbbət həyatın, ömrün ona bəxş etdiyi bir

ilahi qüvvədir və şair eşqsiz, məhəbbətsiz həyatın puçluğunu dərk edir, məhəbbətsiz bu dünyanın onun gözlərində qaranlığa və kədərə, qüسسə dolu gecəyə döndüyünün çox ritmik notlarını misralarının canına-qanına hopdurmuşdur.

«Nizami, qəzəllərində, böyük italyan şairi Dante kimi, öz Beatriçasını tərənnüm etmiş, öz ideal məhəbbətini ifadə etmişdir» yazan sözsevər ədəbiyyatşünas alimimiz Əkbər Ağayevin fikrinə nəsə əlavə etmək fikrində deyilik. Amma Nizaminin Dantedən, Petrarkadan, Şekspirdən bir neçə əsr əvvəl qələmə aldığı qəzəllərinin Qərbi Avropa, o cümlədən italyan sonetlərinə güclü təsiri olduğunu heç kim dana bilməz. Qəzəlin də, sonetin də forma və məzmununda olan oxşarlıq, bənzərlik sonetin qəzəl kanonu üzərində qurulduğunu təsdiq edir.

«... Sekspir sonetlərinin dərin ictimai-fəlsəfi məzmunu yüksək poetik keyfiyyətlərə malik olduğundan nəzəri ədəbiyyatda çoxdan qəbul olunub və Şekspir soneti tipi adı altında qanunlaşdırılıb, «kanon» şəklini almışdır» (prof.S.Əsədullayev).

V.Şekspir sonetlərinin ölçüsü, kompozisiyası, qafiyə sistemi, eləcə də bu sonetlərdə müəllifin əsas mövzu və problematikası haqqında müəyyən təhlil və şərhin verilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

N.Gəncəvi bir qəzəlində yazırdı:

Sən gəncliyin qədrini bil, bir an kimi keçib gedər,
Qərib karvan yolçusunu şəhər bir də haçan görər?

Dünya görmüş qocaların beli neçin əyilmişdir?
Bəlkə itmiş gəncliyini yerdə arar axşam-səhər?
Nağdımız da, nisyəmiz də vur-tut bircə ömrümüzdür,
Ömrün-günün mənasından xəbərdar ol, ey bixəbər!

Bir halda ki, gedərisən, ayıq saxla könlünü sən!
Əsrək kimi, sərxoş kimi gün keçirmə əbəs, hədər.

Heyif, bada vermədən öz nazənin ömrünü sən,

Bir ömrü ki, sən istəsən, əbədiyyət ola bilər!
 Qızıl verib almamısan, nə biləsən can qədrini?
 Oğru çalıb çapdığının qiymətini bilər məgər?

Şad keçirsən ömrünü sən, nə itirər ələm, kədər?
 Dərd əlində ölüb getsən, şadlıq evi nə itirər?

Əgər səndə ürək varsa, Nizami, eşqə ver ömrü,
 Bir ərgənin səsi dinlə, götür bir ərgəvan sağər.

V.Şekspirin 154 sayılı sonetinin sayca onuncusunda onun gəncliyə xitabında eyni səsləşmələr sanki biri-birinin əkiz tayıdır. Həmin sonetin orijinalı belədir:

For shame! deny that thou bear'st love to any,
 Who for thyself art so unprovident.
 Grant, if thou wilt, thou art beloved of many,
 But that thou none lovest is most evident;
 For thou art so possess'd with murderous hate
 That' gainst thyself thou stick'st not to conspire,
 Seeking that beauteous roof to ruinate
 Which to repair should be thy chief desire,
 O, change thy thought, that I may change my mind!
 Shall hate be fairer lodged than gentle love?
 Be, as thy presence is, gracious and kind,
 Or to thyself at least kind-hearted prove:
 Make thee another self, for love of me,
 That beauty still may live in thine or thee.

Bu sonetin məzmun-mündəricəsində şairin çox kövrək duyğuları “Boş keçən gəncliyin sevgisiz” anları incə lirizmi ilə Sabir Mustafanın tərcüməsində təbiiliyi ilə diqqəti cəlb edir. Həmin tərcüməyə diqqət yetirək:

Açıb ürəyini, demirsən mənə:

Gəncliyin boş keçir, eyib deyilmi?
 Çoxları məhəbbət bəsləyir sənə...
 Aydınadır, sevmirsən, demək, heç kimi.
 Düşməntək məhv edib hər ötən anı,
 Nə üçün özünə ziyan edirsən?
 Sənə miras qalmış gözəl binanı
 Uçurub, dağıdıb, viran edirsən.

Sən hökmünü dəyiş, mən də rəyimi,
 Silinsin könlündən nifrət, ədavət.
 Qəlbin gözəl olsun zahirin kimi,
 Əzizim, özünə eylə mərhəmət.

Yarat surətini-qalsın hər vədə,
 Gülsün gözəlliyin gələcəkdə də.

Yuxarıda bütövlükdə təqdim etdiyimiz Nizami qəzəli ilə Şekspir sonetinin bənzərliyi, məzmun və tərcümə adekvatlığı istər-istəməz sanki bu şairlərin bir bulağın gözündən su içdiyini, bir yolun yolçusu olduğunu deməyə əsas verir.

Xüsusilə həmin misraların nə qədər biri-birinə oxşar olduğunu daha yaxından görmək, duymaq üçün istər-istəməz deyilənləri bir də xatırlatmaq istəyirsən.

Nizami yazır ki:

Heyif, badə vermədəsən öz nazənin ömrünü sən,
 Bir ömür ki, sən istəsən, əbədiyyət ola bilər.
 ... Şad keçirsən ömrünü sən, nə itirər ələm, kədər?
 Dərd əlində ölüb getsən, şadlıq evi nə itirər?

Şekspir söyləyir:

For shame! Deny that thou bear'st love to any,
 Who for thyself art so unprovident.
 Grant, if thou wilt, thou art beloved of many,

But that thou none lovest is most evident.

Əslindən tərcümədə bir daha aydınlığı ilə görürük ki, sözümdə - fikrimizdə heç də yanılmamışıq. S.Mustafa tərcüməsində fikir yükü obrazlılığı ilə V.Şekspirin N.Gəncəvi ideyasına uyğun gəlir:

Düşməntək məhv edib hər ötən anı,
Nə üçün özünə ziyan edirsən?
Sənə miras qalmış gözəl binanı
Uçurub, dağıdıb, viran edirsən.

Fərziyələrə söykənməyən ədəbiyyatşünaslığın qanunlarından çıxış edib V.Şekspirin N.Gəncəvinin qəzəllərindən bəhrələndiyini, öyrəndiyini cəsarətlə söyləmək olar.

V.Şekspirin sonet kanonunun bütün əsas tələbləri də bu poetik janrın dialektik mahiyyətinin, onun dialektik məzmununun bədii ifadəsi ilə ölçülməlidir. Və V.Şekspir yaratdığı sonetlərin qulu kimi yox, tacıdarı kimi çıxış edərək ürəyindən keçən duyğuların, hiss və həyəcanının, insanlığı narahat edən ən həyati problemlərin poetik dərkini və vəsfini yaradan mütəfəkkir şair zirvəsində dayanmışdır.

Sonet Qərbi Avropa poeziyasının üfüqlərində qanad çalan bir qartalı xatırladırsa, qəzəl Şərq intibahının və onun demək olar ki, bütün cərəyanlarının fəvqündə halay vuran bir simurq quşuna bənzəyir.

Renessans, yaxud İntibah sonetinin süjet xəttində dayanan insan obrazıdır. Bu insan, yaxud sonet qəhrəmanı onun özünəxas bəşəri, insani duyğuların – sevinc və kədərin, izzət və məşəqqətlərin, sevgi və nifrətin, olum və ölümün bədii, poetik təəcəssümündə oxucu ürəyinə köz salır, onu özünə ram edib düşündürür. Və sonetdə müəllifin, yaxud lirik qəhrəmanın məntiqi, poetik fikri, yaxud baxışı da öz ifadəsini tapır. Beləliklə, sonet məzmun-mündəricəsində dramaturji əsərin çox lakonik, tezisvari və dinamik süjet xəttini axtaranların fikrindəki həqiqəti qəbul etmək olar. «Əsl şair – sonet kanonunun qulu yox, onun hökmdarı və qəsbkarıdır» -deyən rus tədqiqatçı alimi Z.İ.Plavskinin fikrini

qəribçiliyə salmaq düzgün olmazdı.

Sonet janrının ölçü prinsipləri və tələbləri dünyanın ayrı-ayrı ölkə xalqlarının ədəbiyyatında bir-birinə bənzəsə də, onların arasında müəyyən fərqli cəhətlər vardır. İtaliya sonetində heca onbirliklə, fransız sonetində onikiliklə, ingilis sonetində isə onluqla verilir.

Sonet janrından söhbət gedirsə, bu janrla bağlı olan «sonetlər çələngi»nin də özünəməxsus tələbləri olduğunu qeyd etmək yerinə düşər. «Sonetlər çələngi» bir-biri ilə bağlı olan 15 sonetdən ibarət olur və 15 sonetdən ibarət olan «sonetlər çələngi» özünün poetik fikir yükü və mürəkkəb kompozisiyası ilə bütöv poemanı xatırladır.

Poetik yaradıcılığın təbiətində şerin gözəlliyini, musiqiliyini yaradan sözlərin alliterasiyası onun şah damarını xatırladır. Tərcümədə orijinalın səs sistemini olduğu kimi saxlamaq bu günə qədər tərcümə təcrübəsində mümkün olmamışdır və ola da bilməz. Sözlərin musiqiliyini öz poetik dilinin imkanları ilə müvafiq formada əks etdirmək, həmin şerə xas müvafiq elementlərin seçimini yaratmaq yeni poetik tərcümənin metodunu müəyyənləşdirsə də, tərcümə təcrübəsində indiyə qədər belə bir nəticə tam əldə olunmamışdır.

Ayrı-ayrı dünya xalqlarının ədəbiyyatında özlərinə məxsus yeri olan müxtəlif şer formaları, məsələn, rubai, tuyuq, qəzəl, triolet, virile, sekstina, tanka uzun əsrlərin sınağından çıxaraq öz ölkələrinin sərhəddini aşıb, yaxın -uzaq ədəbiyyatların zənginləşməsində əlahiddə rol oynamışdır. Lakin sonet janrı haqqında çox maraqlı və dəyərli bir araşdırmanın müəllifi olan rus alimi Z.İ.Plavskinin lirik şer formaları arasında üstünlüyü sonetə verməsi inandırıcı və real görünür. O yazır ki: «Bununla belə məşhurluğuna və yayılma dairəsinə görə heç bir möhkəm forma (şer forması –Ş.X.) sonetlə müqayisə edilə bilməz».

Təbii ki, tarixən sonet janrının qəzəl janrı üstündə kökləndiyini, onun ritmi, ahəngi, poetik qanunları ilə oxşar olduğunu təsdiq etmək o qədər də asan deyildir. Lakin millətlər, xalqlar və onların mədəniyyətləri, ədəbiyyatları arasında oxşarlıqların müəyyən elmi əsasları olduğunu nəzərə alsaq, qəzəl və sonet janrı arasında bənzərliyin olması isə danılmaz həqiqət kimi qəbul edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Ağayev Əkbər. Nizami və dünya ədəbiyyatı. Bakı: Azərnəşr, 1964.
2. Əsədullayev Seyfulla. Azərbaycan poeziyasında sonet janrı (Tarixi və nəzəriyyəsi). Bakı: Mütərcim, 2002.
3. Hacıyev Arif. Azərbaycan renessansı. –Azərbaycan renessansı və Nizami Gəncəvi (Məcmuə). Bakı: Elm, 1984.
4. Gəncəvi Nizami. Qəzəllər. Bakı, 1956, (Tərcümə C.Xəndanındır).
5. Nizami Gəncəvi. Lirik. Sirlər xəzinəsi. Şərəfnamə. Bakı, “Yazıçı”, 1988, s.31-32.
6. Vilyam Şekspir. Sonetlər. Bakı, 1992, s.18.
7. Плавский З.И. Четырнадцать магических строк. – Западно-европейский сонет (XIII-XVII веков). Поэтическая антология. Ленинград: Изд-ство Ленинградского Университета. 1988.
8. William Shakespeare. The Sonnets. London, 1988, p.7.

**Сравнительный анализ жанров газель и сонетов
(на основе лирики Н.Гянджави и У.Шекспира)**

Резюме

В статье предусматривается сравнительный анализ газель Н.Гянджави и сонетов У.Шекспира. Автор ссылаясь на ряд теоретических источников, выявляет близость и параллелей между двумя канонами.

В призмe азербайджано-английских литературных связей автор статьи представляет краткий анализ газель и сонетов, которые в дальнейшем могут стать научным подспорьем для всестороннего исследования связей У.Шекспира с регионом Ближнего Востока и Азербайджана.

**Comparative analysis of gazelles and sonnets
(On the basis of lyrics by N.Ganjavi and W. Shakespeare)**

Summary

The article presents the comparative analysis of gazelles by N.Ganjavi and sonnets by W. Shakespeare. Taking into consideration the theoretical sources the author defines the parallels between two canons – gazelles and sonnets.

The present article could be the scientific debate for thorough investigation of the links of W.Shakespeare with the literature of the Near East and Azerbaijan.